

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

Окрім того, до скарбу входило 13 дугоподібних пластин від очілля головного убору, покритих черню, а також два ланцюги, котрі склалися з невеликих пластин завширшки 0,8 см. Кожен ланцюг налічував 167 ланок. Скарб був схований, ймовірно, у 1240 р., коли монголо-татари захопили Київ.

Таким чином, матеріали, отримані в результаті археологічних досліджень Києва 2002 року, є унікальними й безцінними для вивчення історичної топографії, некрополя міста X ст., історії київського ювелірного ремесла XII–XIII ст., історико-культурних та економічних зв'язків стародавньої столиці Київської Русі.

*Іван Мовчан, Володимир Гончар,
Михайло Ієвлев (Київ)*

КАРТОТЕКА УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ

Не знаю, чи випадає самому присвоювати власне прізвище рідному своєму дітищу, не чекаючи хрещених батьків зі сторони, але, якби не суворі вимоги наукового жанру, я б так і назвав своє повідомлення: “Картотека Шелеста”, – ним самим, без ніяких сторонніх збудників і стимулів започаткована, далі – самим упродовж багатьох років без сторонньої допомоги ведена, неодноразово рятована з різноманітних життєвих колізій і побутових тарапат, котрих доля авторові цих рядків не шкодувала. Нині вона – ґрунтовне систематизоване зібрання української антропоніми (прізвищ), стоїть, поважно впливаючи на інтер’єр кімнати, вишикувавшись струнками рядами бібліографічних шаф, шаховок і секцій. Якось, надумавши підвести підсумок, спробував поррахувати кількість карток. Беручи в середньому по дві тисячі на бібліографічний ящик, загальний підсумок на той час становив 120 тисяч карток. Саме карток, не прізвищ, бо дослідницькі завдання, які колекціонер собі ставить, вимагають якнайбільше прикладів на кожне прізвище і його правописні варіанти. Віддаючись своєму захопленню протягом 40 років не систематично, а так собі, – спроквола, чисто по-любительськи, десь в роки горбачовщини (але не на його заклик до прискорення!) свідомо змусив себе до чогось схожого на передфінішний спурт, внаслідок чого колекція значно зросла й займає сьогодні 88 бібліографічних скриньок різної поємності, що дозволяє ошацувувати тотум на 170–180 тис. прізвищ. Багато це чи мало? Мушу чесно признатися: *мізер*. Французи на 1998 рік встановили, що 46 млн. 840 тис. громадян їхньої країни використовують 900 тисяч прізвищ. Двадцять відсотків цієї кількості перейшло за неповні сто років до розряду *історичних*; тобто таких, що були, але зі смертю останнього носія вийшли зі сфери активного вжитку.

Нічого подібного про свої прізвища ми не знаємо й не дізнаємося навіть тоді, коли засекречені матеріали останнього перепису будуть оприлюднені чи удоступнені дослідникам: адже перепис фіксує прізвищний матеріал повально, без спеціального виділення власне національного, питомого, українського. А тільки ними, суто українськими фамільними найменуваннями, мусимо французам не тільки дорівнювати, а й переважити їх, бо (і моя колекція це засвідчує!) мало ще який народ у світі так схильний до індивідуалізму й різноманітності в прізвищах, як наш.

* * *

Колекція почалася з осені 1959 року з перших днів мого приходу в редакцію міжобласної молодіжної газети “Київський комсомолец”. Помилки й різночитання в географічних назвах і прізвищах були справжнім бичем молодого

колективу (як вони, до речі, й досі терзають деякі періодичні видання, особливо жовтого спектру). Ще з студентської практики в Одесі назавжди запам'яталася мені прикра помилка в записаному “з голосу” прізвищі одного спортивного керівника. Почулось мені “Кісельков”, так я й написав у своєму матеріалі, так і подав до друку. Добре, що в редакції знали свого знаменитого земляка Кессельгоффа й виправили помилку в шпальтах, але сорому набрався. Довелося приватно завести підручну картотечку найчастіших завсідників комсомольських шпальт, систематично звіряючи її з довідниками та іншими авторитетнішими за наш орган джерелами. Колега Микола Шудря з-за сусіднього столу в кабінеті полюбляв “смаковиті” українські прізвища типу Чупрійдас, Омесь, Тильга, Побийпіч і казав, що також колекціонує їх. На той час спільне зацікавлення значно підтримало й зміцнило мій колекціонерський запал. Саме тоді Київ здобувся на нове, збагачене видання квартирного телефонного довідника. Хоч це джерело не зовсім відповідало моїм первісним збирацьким засадам (фіксувати лише *de visu*, особисто зустрінуті в житті чи в пресі прізвища), якось неспортивно полегшуючи колекціювання, та я не завагався віддати кілька вечорів розписуванню його на картки. Пізніше одержаний матеріал вдалося зіставити з іншими масивами київських прізвищ, такими як “Адрес-календарі” від 1879 до 1914 рр., списки репресованих радянською владою, зібрані й видані трьома томами п.з. “Сосни Биківні свідчать” Е.Богацькою та М.Роженком, далі ще – тритомна “Книга пам'яті” жертв Другої світової війни по м. Києву... Разом це дає майже белетристичний захоплюючий наративний матеріал до історії виживання в Києві. Сенсаційним винятком в ньому може бути одна-єдина родина Авраменків, що протрималася під тим самим номером по вул. Стара Поляна з 1914 року до 1958-го. Решта ж носіїв прізвищ, котрі не перейшли своєчасно з київських адрес-календарів до словників прізвищ або бібліографічних покажчиків української діаспори (кілька видань Bogdan'a для американського континенту й С.Родіона для Австралії), щедро платили живий ясак на всі потреби будівництва “нового”, такі як депортації, розстріли, заслання, мобілізації й оточення, полон і остарбайтерство, табори фільтрації й нові хвилі еміграції, нові репресії тощо.

В аспекті філологічному найбільше вразило мене зіставлення карток моєї колекції з словником тюркських генонімів (назв родів), відбитих у топоніміці півдня України, Криму, Бесарабії та Добруджі, укладеним харківською дослідницею Іриною Миколаївною Лезин. У паспортах українців, виявляється, поховане все різноманіття родо-кланових самоназв казахів, узбеків, башкирів, ногайців, караванів (був і такий кочовий народ, що жив, випасаючи свої табуни та отари від Кавказу до Альп, – є гора Караванке неподалік Відня), гузів, огузів, гагаузів та ін. Недарма ж чимало українських прізвищ, незрозумілих їхнім носіям, легко розшифровуються сучасними, наприклад, казахами (Кириндась – “невістка”, чи Кульбит – “вошивий” тощо) або татарами, гагаузами, турками. Це я до того веду, що допоміжна наука ономастика багато допомогла б у з'ясуванні етногенезу українців.

Прізвища, вони всі (або майже всі) походять від особових імен – канонічних християнських, автохтонних дохристиянських і здрібнілих від перших і других. Ну ще від прізвиць, уживаних в ранзі імені. Аби я наважився видавати свою колекцію у вигляді “Словника українських прізвищ” з претензією на етимологічний, довелося б на початку кожного кореневого ряду ставити те ім'я, що є його джерелом. З канонічними грецькими і латинськими (ба навіть іудейськими) – нема проб-

лем. Усі вони зібрані, впорядковані й видруковані добрим людям на пожиток. Гірше з нашими рідними. Дециця з них вхоплена словником стародавньо-російських імен Тупикова, але про збір і систематизацію українських актових імен, наскільки мені відомо, ще ніхто не подбав.

Юлій Шелест (Київ)

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМІЧЕНОЇ ПОМИЛКИ

У №3/4 “Українського археографічного щорічника” (К., 1999) була надрукована моя стаття “Огляд джерел з історії України та Росії XV–XIX ст. в зібраннях ФРН” (с.110–140). На жаль, сталася прикра помилка друку: було продубльовано одну сторінку (с.114). Відтак вона витіснила собою ту сторінку, на якій завершувався опис зібрань “Пресафоршунг” при Бременському університеті й розпочинався опис зібрань відділу стародруків наукової бібліотеки Бременського університету. Намагаючись усунути це непорозуміння, наводимо тут пропущену сторінку з цієї статті:

“[...] У листі, датованому травнем 1650 р., є дані про тривогу царя Олексія I у зв'язку з можливим нападом українсько-кримського війська на Московську державу, про Лоївську битву 1649 р., про прибуття до Кенігсберга в 1656 р. кримського посла та його аудієнцію у бранденбурзького курфюрста, про спільні дії українських, бранденбурзьких і трансільванських військ проти Речі Посполитої в 1657 р. тощо. Базельська газета 1683 р. розповідає про вдалий напад запорожців на Крим. Віденські “Звичайні державні вісті” (“Ordinari Reichs-Zeitung”) подають важливе повідомлення від 19 травня 1651 р. про 150 розвідників Богдана Хмельницького, яких гетьман напередодні Берестецької кампанії послав у глибоке польське запілля аж до Гданська з наказом палити там міста. На дорогу їм було видано по 5 талярів, а після повернення обіцяно було ще по 50 талярів. Трьох розвідників польська влада схопила – і їхня “конфесата” (протокол допиту) лягла в основу газетного повідомлення. На такі новини були особливо багаті газети, що видавалися в Альтоні, Гамбурзі, Лейпцігу, Кенігсберзі, Нюрнберзі та Мюнхені. Окремі газети надрукували текст Гадяцького пакту 1658 р. та інші важливі документи, що стосуються тогочасної України.

Матеріали “Пресафоршунг” доповнюються зібранням, яке міститься у **відділі стародруків наукової Бібліотеки університету**. Тут переважають мікрофільми німецьких газет, які зберігаються в Баварській державній бібліотеці, в Саксонській земельній бібліотеці Лейпціга, в Королівській бібліотеці Копенгагена та ін. Зазначимо відразу, що зібрання власне наукової бібліотеки Бременського університету значно поступається колекції “Пресафоршунг”. З того, що тут є, можна вирізнити, наприклад, “Звичайні недільні поштові вісті” (“Ordentliche wöchentliche Postzeitungen”) за 1639–1663, 1673–1674 рр., де містяться, зокрема, дані про війни в Україні в 1661 р., про кримське посольство до Швеції того ж самого року, про походження відомого кримського воєначальника Камамбет-мурзи з черкеського роду, про відставку гетьмана Юрія Хмельницького й українське посольство до короля Яна Казимира 1663 р. (Ja 2496). У другому мікрофільмі (Ja 2799) знаходимо німецьку газету, що видавалася в Копенгагені, “Wöchentliche Zeitung”. Серед її даних за 1661 та 1679 рр. є звістка про напад у 1661 р. 30-тисячного татарського війська і 30-тисячного турецького війська на Трансильванію. У третьому мікрофільмі (Jg 816)